चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवी भविष्यतीति" पद्येऽपि ठलमूलाविद्यापरताऽवसेया इति रहस्यम्। विच्चे इति। वित् च, इ, इति पदत्रयात्मकं बीजक्रमेणोक्तानाश्चित्सदानन्दानां वाचकं सम्बुध्यन्तं यस्य, स्त्री ई इत्यस्य हृस्वे इ इति हे ज्ञानानन्दमयब्रह्ममहिषि इत्यर्थः। चित्पदं ज्ञानपरम्प्रसिद्धमेव चकारोऽपि नपुंसकः सन् सत्यपर इति योज्यम् अनुसन्दधाम्यहमित्यादिः शेषः। इत्यञ्च महासरस्वत्यादिरूपेण चिदादिरूपे! चण्डिके त्वाम्बह्मविद्याप्राप्त्यर्थं वयं सर्व्वदा ध्यायेम इतिमन्त्रार्थः फलितः। तस्याय शङ्कृहः "महासरस्वति चिते! महालक्ष्मि! सदात्मिके!। महाकालज्ञानानन्दरूपे! तत्त्वज्ञानप्रसिद्धये। अनुसन्दधाम्यहे चण्डि! वयन्त्वां हृदयाम्बुजे" इति। यद्यपि श्रीत्येव बीजमहालक्ष्म्याःप्रसिद्धम्। न हृल्लेखा (ह्रीँ)। तथापि हकारशकारयोरूष्मवर्णत्वेन सजात्याद्वातीव भेदः। अतएव "श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च ते पत्न्यावित्ति" श्रुतौ शाखान्तरे श्रीपदस्थाने ह्रीपदपाठः। एवं कामबीज एव लकारस्य स्थाने रेफयोजनेन कालीबीजता रलयोश्चान्यस्यत्वेनैक्याद्वात्यन्तभेदः। तन्त्रान्तरेषु तु कालीसरस्वत्योर्वास्तविकभेदमभिप्रेत्य बीजयोर्वैपरीत्यव्यवहारोऽपि दृश्यत इति द्रष्टव्यम्। अयं चार्थः प्राचीनैर्वर्णितप्राय एव सम्यक्परिष्कृत्योक्तः। वस्तुतस्तु लक्षणविरोधस्य छान्दसत्वेन पृषोदरादिपाठकल्पनया च समाधानस्याविवादास्पदत्वेऽपि प्रकारः सुवचः। चष्ट अदने इति धातोः उण् चामुरदनीयः पदार्थः स च ब्रह्मातिरिक्तः सर्व्वोऽपि "अत्ता चराचरग्रहणात्" इत्यधिकरणे तथा निर्णयात् तण्डापयति उड्डापयति न विषयीकुरुते ब्रह्ममात्रविषयिणीति यावत्। अथवा प्रकार एकाक्षरनिघण्टुरीत्या चन्द्रवाचक आह्लाद प्रकाशगुणयोगादिह ज्ञानपर आनन्दपरो वा सन् ब्रह्मैव वक्ति। तत् आसमन्ताम्मुण्डयतीति चामुण्डा मुण्डनं नामाधारामेध्यया न्यूनसत्ताकवस्तुनिरासः शिरश्चर्म्मामेध्यया न्यूनसत्तावतासेव केशानां वपने प्रयोगात्। गौडपादीयभाष्ये तु शरीरराहित्यलक्षणम् मुण्डनं मुण्डकोपनिषदि प्रोक्तं अथवा। चानाम्बुद्धानां मुण्डानां वा मुण्डमिव शीर्षमिव स्थिता सर्वोत्तमा चरमवृत्तिरूपा ब्रह्मविद्येति यावत्। अथ चण्डिकाख्यदेवतापरएव चामुण्डाशब्दः। अत एव मन्त्रान्ते वह्निजाया योजनेन होमे चामुण्डाया इदमित्येव त्यागो विधिशब्दस्य मन्त्रत्वे इत्यधिकरणन्यायसिद्धो युज्यते। चतुर्थी बलाच्च नमःशब्दस्यैवाध्याहारः। बीजत्रयमव्ययरूपं चतुर्थ्यन्तमेव व्यष्टिदेवतात्रयवाचकमभेदद्योतकं तद्विशेषणम् विच्चे इत्यक्षरद्वयमव्ययं स्वरादेराकृतिगणत्वात्। मन्त्रस्य पदखण्डशो न्यासप्रकरणेऽस्य युगलस्य विभजनं विनैव न्यासविधानात्। भगमालिनी नित्यामन्त्रादिषु बहुषु तस्य प्रयोगसत्त्वेन तत्रोक्तार्थरीत्या निर्वाहाभावाच्च ततश्च हे अम्ब बन्धनकरणीभूतामिमां रज्जुं अन्यविसर्जनादिना मोचयेति। स्त्री सम्बोध्यकमोक्षप्रार्थनारूपो विशिष्टस्तदर्थः। यदापि दक्षिणामूर्त्तिसंहितायां भगमालिनीमन्त्रस्य देवतागणनावसरे "अमोघां चैव विच्चाञ्च तथेशीं क्लिन्नदेवतामिति" पाठाद्विच्चानामिका काचिद्देवतैवेत्यालोच्यते तदापि परिकरालङ्कारेण साभिप्रायं चामुण्डाविशेषणम्"।

चाम्पिला स्त्री चपि-भावे अङ् चम्पैव चाम्पा ततः अस्त्यर्थे इलच्। चम्पानद्याम् त्रिका०।

चाम्पेय न० चम्पायां नद्यां जम्बुनद्यां भवं ढक्। १स्वर्णे २धुस्तूरे च अमरः। ३चम्पके ४नागकेशरे च पु०किञ्जल्के न० स्वार्थे क तत्रार्थे राजनि०। तत्र स्वर्णे मणिमाणिक्यचाम्पेयदुकूलेभाश्वगोधनम्" काशी० ख० २४अ०। ५चम्पायां भवे त्रि०। ६विश्वामित्रात्मजभेदे पु० "अवाचिनीचिकश्चैव चाम्पेयोज्जयनौ तथा" भा० आ० ४अ०। विश्वामित्रात्मजोक्तौ।

चाय निशाने (चाक्षुषज्ञाने) पूजने च सक० उभ० बेट्। चायति ते अचायीत् अचायीत् अचायिष्ट अचास्त अचदित्। अचचायत् त। "तं पर्व्वतीया प्रमदाश्चायिरे" माघः। "अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात् प्रमुच्यते" कठोप०। यङि चेकीयते। चायश्चिभावः। अपचितिः अपचित।

चाय त्रि०चयस्य विकारः ताला०अण्। चयमये स्त्रियां ङीप्।

चायनीय त्रि० चाय-कर्म्मणि अनीयर्। पूजनीये "उपस्तुचिमा मरारुभ्यम्" इत्यस्याम्बचि चित्रशब्दनिरुक्तौ चित्रं चायनीयं महनीयमिति" निरुक्तकारः १२।६।

चायमान पु० चयमानस्य राज्ञोऽपत्यम् शिवा० अण्। १चयमानस्यापत्ये। "अभ्यावर्त्ती चायमानो दशाति" ऋ० ६।२८।८। "चायमानश्चयमानस्य रूपस्य पुत्रः" भा०। चाय-शानच्। २पूजयति २पश्यति च त्रि०